

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВПО: З ДОСВІДУ УМАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: FROM THE EXPERIENCE OF THE PAVLO TYCHINA UMAN STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

У дослідженні вивчається питання психологічних особливостей та потреб осіб, які є внутрішньо переміщеними особами внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України.

За статистикою Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які станом на середину травня вважаються внутрішньо переміщеними особами (ВПО), становить приблизно 7,1 млн. Значна частина цих осіб потребує допомоги на новому місці проживання, зокрема і соціально-психологічну реабілітацію, матеріальну допомогу та допомогу з працевлаштуванням.

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових праць українських вчених стосовно соціально-психологічної реабілітації ВПО, зокрема їх основних потреб, запитів до психологів та соціальних служб. Проведено дослідження стосовно потреб ВПО, які проживають не території м. Умань. В дослідженні взяли участь 180 респондентів з Херсонської, Миколаївської, Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької та Київської областей. Вік респондентів від 18 до 45 років. Визначено цю найбільша потреба в продуктах харчування, гігієні, виплатах матеріальної допомоги від держави та інших соціальних інституцій. Окреслено роль закладу вищої та крім як надавача освітніх послуг, як «осередку знань» освіти під час воєнного стану, зокрема це група та індивідуальна психологічна допомога ВПО, надання місця для проживання та гуманітарна допомога таким особам. Запропоновано форми та методи роботи з ВПО, які були реалізовані на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, серед яких тренінгові програми, індивідуальні консультації, хібукі-терапія, терапія іграшкою, психологічна допомога дітям та їх батькам.

Ключові слова: ВПО, заклад вищої освіти, соціальна реабілітація, тренінгова робота, психологічна підтримка.

The study examines the issue of psychological characteristics and needs of persons who are internally displaced persons as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine.

According to the statistics of the International Organization for Migration (IOM), the number of people who are considered to be internally displaced persons as of mid-May is approximately 7.1 million. A significant part of these people needs help in a new place of residence, including social and psychological rehabilitation, material assistance and employment assistance.

The article provides a theoretical analysis of the scientific works of Ukrainian scientists regarding social and psychological rehabilitation of internally displaced persons, in particular their basic needs, requests to psychologists and social services. A study was conducted regarding the needs of internally displaced persons who live outside the territory of the city of Uman. 180 respondents from Kherson, Mykolaiv, Donetsk, Luhansk, Kharkiv, Zaporizhzhya and Kyiv regions took part in the study. The age of the respondents is from 18 to 45 years. It has been determined that the greatest need is in food products, hygiene, payments of material assistance from the state and other social institutions. The role of the institution of higher education and, in addition to being a provider of educational services, as a «center of knowledge» of education during martial law is outlined, in particular, it is group and individual psychological assistance to internally displaced persons, providing a place to live and humanitarian assistance to such persons. Forms and methods of working with internally displaced persons, which were implemented on the basis of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, are proposed, including training programs, individual consultations, hibuki therapy, toy therapy, psychological assistance to children and their parents.

Keywords: internally displaced persons, institution of higher education, social rehabilitation, training work, psychological support.

УДК 159.9:364-786-054.73]:378.4
(477.46-21)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.44>

Кравченко О.О.

д.пед.н.,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Чупіна К.О.

Доктор філософії,
викладач- стажист кафедри психології
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

6 місяців повномасштабного вторгнення (вересень 2022 року) Російської Федерації на територію України повністю змінило наше життя. В державі виникли нові виклики та способи реагування на них. Змінились пріоритети, а плани звузились до вирішення нагальних проблем. Однією з яких стала масова міграція людей територією країни та за її межі. Зросла необхідність в соціальному захисті, психологічній й реабілітації та матеріальній допомозі. Значно зросла категорія населення, яка має статус внутрішньопереміщеної особи.

Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України

на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7].

За статистикою Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які станом на середину травня вважаються внутрішньо переміщеними особами (ВПО), становить приблизно 7,1 млн [2]. Значна частина цих осіб потребує допомоги на новому місці проживання, зокрема і соціально-психологічну

реабілітацію, матеріальну допомогу та допомогу з працевлаштуванням.

Питання підтримки внутрішньопереміщених осіб розглядається в працях багатьох науковців розпочинаючи з 2014 року з моменту анексії Автономної Республіки Крим та окупації частини Донецької та Луганської областей. Наприклад О. Чуйко [9] розглядає питання соціальної реабілітації зокрема і внутрішньопереміщених осіб та зазначає що соціальна реабілітація має багатоаспектний характер та включає в себе 3 основні компоненти: доступність середовища, соціальний контекст реабілітаційного процесу (соціальне прийняття, відповідність або адаптація до світогляду та цінностей громади та доступність середовища) і підбір відповідних методів (кризове втручання, соціальний супровід, державні та місцеві програми підтримки), що в сумі дозволить зробити процес системно-структурованою технологією і сферою практики. Схожої думки притримується і Ю. Песоцька [6], яка розглядає соціальну реабілітацію та соціальну адаптацію внутрішньопереміщених осіб. У роботі визначено поняття першої психологічної допомоги, яка є необхідним етапом для подолання посттравматичних стресових розладів та інших розладів, а також є складовою реабілітаційного процесу. Окрім того описано рекомендації для надання соціальних послуг ВПО, які сприятимуть соціальній реабілітації та соціальній адаптації. Т. Кузьмич [4] розглядає соціальну адаптацію внутрішньопереміщених сімей з дітьми та зазначає що за результатами дослідження стану адаптації внутрішньопереміщених осіб в Україні показали, що першочерговими потребами цієї категорії є: фінансова, гуманітарна, житлова та медична допомога. Усі потреби відповідають економічним потребам уразливої групи. Важливу роль на успішність адаптації відіграє соціальне самопочуття людини в колективі можливість отримання кваліфікованої допомоги та працевлаштування.

Окрім соціальної адаптації розглядається не менш важливий компонент а саме психологічна адаптація. Наприклад Ю. Гундештайло [3] розглядає питання особливостей психологічної допомоги ВПО у сучасних реаліях та зазначає що вже на етапі планування роботи з психологічної підтримки ВПО слід чітко окреслювати цілі такої діяльності, зосереджуючись на соціально-психологічній інтеграції у місцеву громаду та виявленні й реалізації людського потенціалу ВПО, адже значна частина ВПО залишиться в регіоні на значний проміжок часу або і на завжди. Серед основних напрямків роботи дослідниця виділяє: психологічне опрацювання досвіду, зосередження уваги на підтримці ініціатив жінок та дітей. До основних критеріїв роботи психолога з ВПО віднесено: відповідну кваліфікацію психолога

(з метою уникнення повторної травматизації), не медикалізувати (намагатися вирішити проблеми, в першу чергу, психологічними засобами), не інвалідизувати (не брати на себе всю відповідальність за клієнта), не принижувати значимість переживань та ін.

В. Соловйова [8] в своєму дослідженні «Пошук шляхів надання спеціалізованої психологічної допомоги дітям ВПО через систему перенаправлення» зазначає про необхідність у ефективній міжсекторальній та міжвідомчій взаємодії із спеціалістами відповідних служб у забезпеченні повноцінного психологічного і соціального розвитку особистості, та створення алгоритму переправлення до відповідних організацій, які надають спеціалізовані психологічні та психотерапевтичні послуги. Серед основних шляхів вирішення проблеми автором визначено: створення низки центрів психологічної та психотерапевтичної допомоги, створення центрів комплексної психолого-соціальної реабілітації дітей та мобільних груп реабілітологів.

Б. Плескач, В. Уркаєв [1] розглядали комплексне питання соціально-психологічних аспектів психотерапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам. У дослідженні авторами зазначено що процеси ідентифікації «клієнт – психотерапевт» сприяють розвитку у ВПО української ідентичності. Показано, що психотерапевтичні стосунки позитивно впливають на адаптацію ВПО. Так, особи з ідентифікацією «клієнт – психотерапевт» більш довірливо сприймають представників українського населення, більш схильні до соціокультурної стратегії «асиміляція», виявляють готовність приєднатись до українського соціуму. Виявлено, що соціокультурні атитюди стосовно «типового українця» впливають на соціокультурну адаптації ВПО.

З метою дослідження потреб внутрішньопереміщених осіб у 2022 році нами було проведено дослідження серед ВПО, які проживають в м. Умань. В дослідженні взяли участь 180 респондентів з Херсонської, Миколаївської, Донецької, Луганської, Харківської, Запорізької та Київської областей. Вік респондентів від 18 до 45 років. Найбільша міграція населення відбулась в березні-квітні 2022 року (17,8 та 45% відповідно) що пов'язано з розширенням зони бойових дій та окупацією територій. Серед усіх респондентів 27,8% складають багатодітні родини, 9,4% особи з інвалідністю, 13,9% пенсіонери.

У процесі дослідження визначено що найбільше ВПО потребують фінансової допомоги (84,4%), матеріально-технічної допомоги (13,3%), довідкової допомоги (0,6%) та психолого-педагогічної підтримки потребують (1,7%). Серед видів реабілітації, які потребують внутрішньопереміщені особи розподіл такий: фізична (5,6%), медична (17,2%), пси-

хологічна (17,8%), професійна (3,9%), соціально-економічна (11,7%), трудова (5,6%), соціальна (5,6%), 32,8% респондентів зазначили що не потребують жодної з видів реабілітації. Окрім того респонденти зазначили що в них значно зріс рівень втомлювальності (81,1%), збільшився рівень тривожності (78,9%), збільшився рівень збудливості та агресивності (73,9%). Важливо зазначити що відпочинок, після виконання роботи не дає очікуваного результату про що засвідчили 67,8%. Серед основних змін в поведінці респонденти відзначили: апатію, поганий сон, підвищену агресивність, панічні атаки, страх перед гучними та різкими звуками або діями, панічні атаки, пригніченість, дратівливість та млявість. Не зважаючи на отримані результати та помітне погіршення рівня ментального здоров'я ВПО до психолога зверталися лише 8,3%. Усі ці що свідчить про низьку едукацію стосовно важливості психічного здоров'я, непопулярністю відвідування психолога та звичку переживати свої проблеми самостійно або обговорювати їх зі знайомими та родиною. Серед факторів, які на думку ВПО допомагають їм адаптуватися на новому місці респонденти зазначили працевлаштування або дистанційна робота, підтримка близьких людей та друзів, відчуття безпеки, наявність власного житла (або низька орендна плата), ретельна робота з психологом, волонтерська діяльність. Значна частина зазначила що цікавим та корисним стали нові враження, екскурсії, майстер-класи з виготовлення руками, психологічні тренінги.

В умовах воєнного стану розширюється роль закладу вищої освіти крім як надавача освітніх послуг, як «осередку знань». Загалом протягом останніх 20-30 років популярним терміном у вищій освіті є «третя (соціальна) місія університету». Її інтерпретація є досить широкою, зокрема: університети соціальної відповідальності, залучення до громади, підприємницький університет, програми розширення діяльності тощо. Незалежно від тлумачення «третьої місії університету», сутність полягає в тому, що незалежно від загальної місії з надання освітніх послуг, соціальна місія університету може проявлятися через участь у вирішенні проблем та реагуванні на нагальні потреби місцевих громад шляхом застосування знань для вирішення проблем і для загальної суспільної користі, громадської безпеки, громадської активності, інклюзії, соціальної згуртованості чи іншого загального блага [5].

Починаючи з 24 лютого 2022 року, внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію України, заклади вищої освіти якнайширше продемонстрували соціальну місію свої діяльності. З огляду на вимушене переміщення значної кількості населення України вони надали місця для проживання

і всі необхідні засоби для проживання (харчування, гуманітарна допомога, посередницька функція між закладами та установами, соціально-психологічна підтримка), тим самим допомогли громадам задовольнити потреби внутрішньо-переміщеним особам. Заклади вищої освіти здійснюють потужну волонтерську діяльність: збір продуктів, засобів гігієни, одягу, медикаментів, дитячого харчування. Кожен заклад має накопичений унікальний досвід допомоги постраждалим від наслідків війни, тим самим розширюють соціальну місію в умовах сьогодення.

Здійснимо спробу узагальнити такий факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, де навесні 2022 року було створено Ресурсний центр для внутрішньо переміщених осіб, мета діяльності якого надання освітньо-просвітницьких послуг, здійснення соціальної підтримки та психологічного супроводу, створення умов для комплексної реабілітації за видами (психологічна, соціальна, професійно-трудова, спортивна, медична) та інтеграції до життя Уманської територіальної громади.

Завданнями Ресурсного центру виступають:

- налагодження зв'язків між різними ініціативами та організаціями, що надають підтримку вимушеним переселенцям – для кращої координації зусиль та досягнення більшого спільного ефекту;
- розробка і впровадження довгострокових стратегій допомоги вимушеним переселенцям та їх інтеграції;
- волонтерська діяльність науково-педагогічних працівників та здобувачів університету;
- допомога у вирішенні гуманітарних та соціально-правових проблем вимушених переселенців;
- проведення досліджень з питань соціально-правового захисту та питань комплексної реабілітації вимушеним переселенцям та їх адаптації у приймаючих громадах.

У рамках роботи центру відбувся тренінг для жінок із числа внутрішньо переміщених осіб «Психологічний бронезилет», а в цей час для дітей організована екскурсія «Таємниці будинку Файнштейна», під час якої пізнали історію книгодрукування, брали участь у майстер-класі з виготовлення поліграфічного виробу та відвідали виставку унікальних мініатюрних книг та стародруків (<https://cutt.ly/EKJCKYV>).

Для дітей дошкільного віку організовані освітньо-пізнавальні ігри та заходи дозвільного характеру.

Для дорослих із числа внутрішньо переміщених осіб було проведено тренінг «Відновлення ресурсу в кризових ситуаціях» спрямований на формування в учасників уявлення про особливості подолання кризових ситуацій,

зняття емоційної та поведінкової скутості. В той же час дітям проведено екскурсію до художнього музею «Відкрий себе місту» (<https://cutt.ly/DKJCC9W>).

У межах діяльності ресурсного центру для внутрішньо переміщених осіб відбувся кінолекторій з переглядом української історичної фентезі-стрічки «Чорний козак» (2018) режисера Владислава Чабанюка. Учасниками перегляду були переселенці з територій, де йдуть бойові дії (з Харкова, Краматорська, Николаєва, Донецької та Херсонської областей). Після перегляду стрічки відбулося жваве обговорення й обмін враженнями (<https://inlnk.ru/Jj5gke>)

Окрім того було проведено соціально-виховний тренінг «Мій Всесвіт – моя Україна!». Творча робота особисто над собою, спільна робота діток та їх мам, робота в командах до спільної мети «діти єднають Україну» (<https://cutt.ly/kKJVSJl>).

Також було проведено тренінг «Стабілізація психологічного стану дитини під час війни». У процесі тренінгу батьки мали змогу отримати поради як стабілізувати психологічний стан дитини, яка сумує за домом і як допомогти їй позбавитися надлишку емоцій під час війни.

Також у цей день для діток внутрішньопереміщених осіб було проведено екскурсію в «Лялькову хату» с. Полянецьке (<https://cutt.ly/GKJVHwS>).

Діти з задоволенням брали участь у майстер-класі по виготовленню ляльки-мотанки, відшукували скарб під час квесту, який провела майстриня пані Ірина.

У межах роботи Ресурсного центру завдяки між секторальній співпраці з державним сектором та громадськими організаціями реалізується ряд соціальних проєктів:

Молодіжний центр «START» став точкою видачі адресної гуманітарної допомоги Співдія Хаб в м. Умані. Співдія Хаб в м. Умані – точка видачі адресної гуманітарної допомоги, це спільна діяльність Молодіжного центру «START» факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та ГО «Черкаська молодіжна рада», спрямована на розвиток волонтерства та неформальної освіти.

Факультет став співорганізатором благодійного проєкту «КОЛО ТУРБОТИ» створений ГО «Центр Соціального Лідерства» за підтримки Дитячого фонду ООН в Україні (UNICEF), під патронатом НДСЛ «ОХМАТДИТ» МОЗ України. Мета проєкту: у співпраці з медичними закладами, соцпрацівниками, психологами та волонтерськими організаціями надавати кваліфіковану безоплатну допомогу сім'ям, дітям віком від 0 до 6 років, що отримали гостру травму у результаті дії різноманітних обставин у ході війни в Україні.

Участь у проєкті «Теоретико-методологічне використання терапевтичної методики

Хібукі-терапія у роботі з дитячою травмою». Ізраїльсько-український проєкт направлений на допомогу дітям ВПО та особам які мають симптоми ПТСР.

Реалізація проєкту «Кімната терапії іграшкою», постійно діюча кімната до завершення бойових дій, та при виконанні реабілітаційних функцій поствоєного стану.

В основі роботи нашого ресурсного центру є турбота про те, щоб допомогти кожній людині, яка звертається до нас.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В. С. Уркаєв, Плєскач Б. В. Соціально-психологічні аспекти психотерапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Збірник наукових праць інституту психології імені г. с. костюка напн україни*. 2017. III, № 13. С. 74–84.

2. Вимушена міграція і війна в Україні. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushenamigracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/>

3. Гундертайло Ю. Д. Особливості психологічної допомоги впо у сучасних реаліях. *Всеукраїнський науково-практичний семінар*, м. ІХ-ті Гротівські читання РАКУРСИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ, 9 черв. 2017 р. С. 54–58.

4. Кузьмич Т. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Традиції та нові наукові стратегії у центральній та східній Європі*. 2020. С. 126–134. URL: <https://novaosvita.com/wp-content/uploads/2020/07/ScStrCEEur-Kyiv-June2020.pdf#page=123>

5. Оржель О. Соціальна місія університету під час воєнного часу в суспільстві знань. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»* 13 (2022). С. 26–36.

6. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. № 9. С. 89–99.

7. Права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб – WikiLegalAid. *Платформа правових консультацій – WikiLegalAid*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Права_та_обов'язки_внутрішньо_переміщених_осіб#.D0.9F.D0.BE.D0.BD.D1.8F.D1.82.D1.82.D1.8F_.D0.B2.D0.BD.D1.83.D1.82.D1.80.D1.96.D1.88.D0.BD.D1.8C.D0.BE_.D0.BF.D0.B5.D1.80.D0.B5.D0.BC.D1.96.D1.89.D0.B5.D0.BD.D0.BE.D1.97_.D0.BE.D1.81.D0.BE.D0.B1.D0.B8 (дата звернення: 26.09.2022).

8. СОЛОВЙОВА В. Пошук шляхів надання спеціалізованої психологічної допомоги дітям впо через систему перенаправлення. *Головна сторінка eKMAIR*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13285/Soloviova_Poshukia_shliakhiv_nadannia_spetsializovanoi_psykholohichnoi_dopomohy.pdf?sequence=1 (дата звернення: 26.09.2022).

9. Чуйко О. Соціальна реабілітація: підходи до змістових характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 152–158. URL: <http://www.apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/viewFile/379/292>